

Бојан ЂОРЂЕВИЋ

ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У СВОМ
И НАШЕМ ВРЕМЕНУ:
ШТА (НАМ) ЈЕ БИО И ШТА (НАМ)
ЈЕ ДАНАС ВЛАДАН ДЕСНИЦА

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

(Drago Roksandić, *Iluzije slobode: Ogledi o Vladanu Desnici*,
Zagreb: Politička kultura, 2017, 253 str)

Бавећи се покушајем историографског, критичког преиспитивања хрватско-српских културних односа, утемељујући „Десничине сусрете“ као место додира разних приступа овом проблему; бринући, најзад, предано о заоставштини Владана Деснице, те о обнови Куле Јанковића и Ислама Грчког као пишевог идентитетског ареала – Драго Роксандић, професор историје на Филозофском факултету у Загребу, нужно је и сам промишљао питања националног, културног, идентитетског и, најзад, књижевног дискурса који одређује Владана Десницу. Те огледе објављивао је на више места, понајвише у зборницима радова са „Десничиних сусрета“. Сада их је скупио у књигу *Илузије слободе*. Мада, „скупио“ не би била права реч. Роксандић, наиме, није једноставно поређао своје већ објављене огледе (све осим биографске расправе о Урошу Десници, која се овде први пут објављује) – њих десет на броју – већ их је посложио по методолошки консеквентним и логички веома разложним принципима, чинећи тиме да његова монографија живи не као збирка текстова, већ као целовита, осмишљена, јасно вођена и – зашто одмах не рећи – добра књига.¹

Пратећи Десничину биографију, осветљавајући из ње досад непознате појединости, а још чешће тумачећи већ познате, али у до-

1 Огледи/поглавља у књизи носе називе: „О Владану Десници и 'Десничиним сусретима'“, „Књижевник, књижевни опус и могућности историографских интерпретација: покушај 'егахисторије' Владана Деснице“, „Владан Десница и 'Магазин Сјеверне Далмације': књижевник и (не)моћ традиције“, „Куд које журе брзи краци / а воде сви у беспуће: Владан Десница у Сплиту од 1935. до 1941. године“, „Ратни дани Владана Деснице“, „Писац увијек има управо онолику слободу стварања колику сам себи дозволи: цивилна култура Владана Деснице после 1945“, „Владан Десница, интелектуалац данас“, „Затварање круга: др Урош Десница, Др Урош Десница 1918-1921: животописне недоумице на раскрижју епоха“, „Владан Десница и 'Историја котарских ускока' Бошка Деснице“.

садашњим истраживањима недовољно искоришћене чињенице, Роксандић је показао да је и Десница развио, готово попут Андрића, својеврсне „механизме заштите“. Уосталом, ретки сачувани архивски документи сведоче да се Десница искрено дивео Андрићу и као писцу и као човеку, а да је Андрић високо ценио Десничину прозу. Но, с друге стране, бивајући приморан педесетих година прошлога века да се брани и упушта у полемике, на поетичком али и политичком и идеолошком нивоу, Десница није имао ту привилегију какву је имао већ етаблирани књижевник као што је Андрић, да надмоћно, ћутећи, прелази преко ружних инвектива. Роксандић је, пак, у својим огледима избегао да упадне у замку пуког биографизма, без обзира што, мало-мало, донесе неки нови, драгоцен податак из Десничиног јавног (професионалног), али и породичног живота. Поузданости тих података, али и суверености њихова тумачења, свакако је допринело дубоко увирање у Десничину заоставштину коју чувају његови потомци. Тако се старање Драга Роксандића о свеукупном наслеђу Владана Деснице указује као вишеслојно и вишеструко корисно. Роксандић је исправно приметио да „Десничин однос спрема властитога професионалнога позива био је крајње освијештен“. То доказује не само његова борба за лични интегритет као књижевника и интелектуалца у доба изградње социјалистичке Југославије већ и Десничина борба за права свога еснафа. А опет, Десничине аутореференце углавном су се, како Роксандић показује, тицале књижевног стварања. Када би се очитовао у друштвено-историјском контексту, то је увек било полемички, као одговор на обеде и нападе, који су у темељу били лични и идеолошки, али су за полазиште опет имали литерарно-језичке основе (што је био повод, а узроци су били много дубљи). Све то се, са једног доминантно историографског становишта, са гледишта онога што Роксандић зове егоисторијом, може ишчитавати у свим Роксандићевим огледима, што представља заправо везивно ткиво ове књиге. Из оваквог приступа проистекао је – по нашем мишљењу – основни квалитет ове монографије. То је изузетно вешто изведена *контекстуализација* и самога Владана Деснице као личности одређене породичним и јавним дискурсом, и његовога књижевног и уопште професионалног рада.

Први контекст у који Роксандић ставља Десницу јесте *контекст традиције* и то на више нивоа. Одговор на питање шта Десницу судбински одређује није било тешко дати. То је породица, а посебно отац Урош и стриц Бошко. Стога је Роксандић у другом делу монографије, својеврсном апендиксу, посветио чак три огледа Урошу и Бошку Десници, и то не само приказавши њихов политички, а у случају Бошка Деснице и историографски рад (*Историја кошарских ускока*), већ у крајњој линији посматравши како су ове врло ауторитативне и са сваке стране сложене личности, које су представљале стожер породице са тако славним пореклом, одредиле самога Вла-

дана Десницу у његовом каснијем интелектуалном, уметничком и професионалном ангажману. Но, и сви претходни огледи о самоме Владану Десници имају у себи тај породично-историјски потенцијал, нарочито онај о Десничином раду на *Маџазину Сјеверне Далмације*. С друге стране, као танка нит, али врло постојана, указује се и национална традиција, коју Десница не само да баштини својим пореклом, него је и нужно корелира са националном баштином која га, у интелектуалном и завичајном смислу, такође одређује. Дакле, Десничино место у контексту српске традиције, поготово локализовано на специфични ареал далматинског залеђа, не може се, што је видљиво и из ове монографије, посматрати одвојено од хрватске традиције. Стога се његово позиционирање у оквиру ових двеју традиција и култура мора узети само по обрасцу *и/и*, а никако *или/или*. У том смислу, од националног се много важнијим указује културолошко одређење Владана Деснице и Роксандић детаљно показује који су то животни назори које је он стицао, како је изгледао и колико је на Десницу утицаја имао сплитски културни круг, а поготово сплитски крочеанци. Но, врхунац Роксандићевог промишљања овога проблема јесте, засигурно, анализа Десничиног критичког промишљања традиције, од есеја о Доситеју Обрадовићу па до сличних елемената у Десничином књижевном делу.

Други контекст значајан за Владана Десницу јесте несумњиво *контекст месија*. Четири су локалитета која нашег књижевника постварују и на метафизичкој, и на професионалној, и на уметничкој, па и на грађанској равни. Најпре су то Котари, конкретно његов Ислам Грчки, као место које га везује за контекст традиције, али и као место у коме је провео најубудљивије и најопасније године живота – оне ратне. Томе је Роксандић посветио посебан оглед, показујући како тематско-мотивска мапа у књижевном делу Владана Деснице, као и његове литерарне рефлексије, имају дубоке везе са његовом „властитом ратном биографијом“. Социополитичку и социокултурну ситуацију рата и окупације Роксандић је узео да расветли и у смислу Десничине књижевне артикулације тих дана, али и у смислу још једног повода за својевремене оптужбе на Десничин рачун.

Посебан оглед Роксандић је посветио и Десничиним сплитским данима, од 1935. до 1941. године. Овај оглед понајвише се темељи на документима из пишчеве заоставштине, што је аутору монографије омогућило да пружи нове и битно другачије увиде у Десничину књижевну, преводилачку, па и музичку делатност, али и у његову рану разочараност државном службом. Овај Роксандићев оглед добија на значају чињеницом да је баш у то време, 1936. године, Десница написао прве делове *Прољећа Ивана Галеба*, што је, закључује Роксандић, било „радикално суочавање са самим собом и својим свијетом“. Никад, ни пре ни после, Десница није био тако „деангажиран“ и Роксандић с правом закључује да је у обзорју рата Десница заиста био

„умјетник агоније грађанског свијета“. Задар је пак за Десницу место одрастања, место формирања личности, али и својеврсно „место одсутности“, место које је утврдило Десничин идентитет, али и место из кога је са породицом морао да оде и тако, парадоксално, крочи у неидентитетски простор! Нужно редукован на део групе – словенског живља – која не припада структури која влада домицилним градом, млади Десница се, како је то видно у Роксандићевој монографији, остварује и ослонцем на „изгубљени град“ и нужним одмаком од њега. Не бирајући своју судбину, Десница је могао одабрати Задар као подтекст – и својих интелектуалних образаца и својих књижевних дела. Уз то, оваква ситуација Десницу је нужно одредила и као човека с границе, а то није било без утицаја на његово књижевно стварање. Најзад, у Роксандићевој монографији тек је назначен Загреб, као место Десничиног јунговског двоструког идентитета – младости и зрелости, као град у коме је Десница почео да се интелектуално развија у младим данима, а онда проживео свој најзрелији људски и уметнички период. Овај круг затвара се Десничиним смрћу – умире у Загребу, а бива сахрањен у Исламу Грчком, и на тој разини долази до коначне, метафизичке, могло би се рећи онтолошке, идентификације са разним традицијским (генеалогским, историјским, националним и културним) слојевима у пишчевом бићу.

Наравно, за схватање Десничиног положаја у књижевном и друштвеном животу важно га је посматрати и у *контексту сувремености*, а тај контекст Роксандић рашчлањује на више нивоа – од *Мајазина Сјеверне Далмације*, преко (неуспелих) покушаја уочи Другог светског рата да успостави сарадњу са београдским новинама и уопште београдском културном средином, затим праћења готово тектонских промена у родном крају (аграрна реформа у којој је велики удео имао Урош Десница и у којој су Деснице остале без великог дела имања), сусрета села и града и преплитања ових двају дискурса, па до послератног „уписивања“ свог дела, па и саме личности, у загребачки, хрватски, српски и југословенски контекст. Свему томе, и у свим великим менама, Десница је сувременик, и ређе вољно, а много више невољно (услед напада на њега и његово књижевно дело), учествује.

Из тога, нарочито после Другог светског рата, следи Десничино неминовно суочавање са *идеолошким контекстом*. Сенка идеологије обележавала је Десничин живот већ на првим корацима по ослобођењу и у његовој чиновничкој служби, иако данас не знамо, сем појединих догађаја које је књижевноисторијска наука тек у новије време донекле осветлила, са чиме се све писац у тој служби суочавао, како се мирио са очигледним неправдама које су се у тим првим поратним годинама догађале људима и је ли и његов чиновнички статус имао импликација на рецепцију његовог књижевног дела. Осим општих наслућивања, ни Роксандићева монографија не иде даље у закључке (с правом, јер би они били углавном неутемеље-

ни), али без сваке сумње указује на то да је идеолошки контекст пре свега везан за Десничино књижевно стварање и јавно деловање као тзв. културног радника, те да у том професионалном смислу треба приступити овом виду контекстуализације. Такође, аутор књиге показује и да је Десница имао сразмерно краткотрајан (али релативно интензиван) директан идеолошки притисак, но да је то остало да га, на један лицемеран и злоћудан начин, прати до краја живота.

Аналитички доследно, методолошки врло консеквентно и у закључцима поуздано изведена контекстуализација Владана Деснице на свим овим нивоима омогућила је Роксандићу да доврхуни своју књигу сликом Десничиног изласка из свих ових контекста. Додуше, као што смо видели, Десница је и животном судбином „тера“ из онтолошки предодређених контекста. Тако је извучен из примарног контекста Задра. У смислу књижевноповесне традиције превазишао је фолклорни и рурални контекст. Није био никада до краја „припуштен“ у контекст београдског књижевног и културног круга. Рат га је суочио са двоструком деконтекстуализацијом – националном (од 1941. до 1943) и класном (од 1943. до 1945). Најзад, прве две поратне године с једне стране су га суочиле са новим контекстом, а онда је увидео да у тај нови контекст није уклопљен онако како је то бивало са многим другим књижевницима.

Ове парадоксе Роксандић је одлично уочио и запитао се постоји ли неки ванвременски, свеобухватни, свевремени и трансгредијални контекст коме без сумње Десница припада. Одговор се нужно јасно указао као последица претходно спроведених анализа – Десница као *фигура интелектуалца*. То је онај интелектуални контекст који Десницу смешта у све претходне контексте и који га, парадоксално, извлачи из њих и подарује му снагу да из сувремености пређе у *савременост*, из националне одређености у наднационални пантеон, из задатих локализација у ону која је одређена матерњим језиком и његовим делом написаном на том – српскохрватском – језику. Роксандић указује на то да се у случају Владана Деснице као интелектуалца и нашег савременика ради о специфичној култури мишљења која је све време – и у личном и породичном животу, и у књижевном делу, и у јавној делатности, и у односу према литератури – својеврстан испит савести! То укључује и критичку свест према друштву, према свим идеологијама, па и према сопственом делу, а онда и врхунац етичког принципа – сумњу у уметност, или боље рећи у њену утицајност и снагу. А није ли то све оно чему сведочимо у последње две деценије? Није ли Десница тиме наслутио време свеопште деконтекстуализације, али и банализације и декомпоновања? Стога Роксандић с правом закључује: „Сугестивнија је Десничина агенда данас него у властитом времену.“ О томе сведочи Десничино књижевно дело. А о томе сведочи и ова драгоцену монографију Драга Роксандића.